

VARIA

XX

**Zborník príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov
(Častá-Papiernička 24. – 26. 11. 2010)**

**Editorka
Gabriela Múcsková**

Bratislava

**Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV
2012**

Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV

Recenzenti

Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.

Doc. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.

Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Editorka

Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Technický redaktor

Mgr. Vladimír Radik

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Katarína Gajdošová, Mgr. Bronislava Chocholová, PhD.

Mgr. Daniela Majchráková, Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.

Mgr. Anna Ramšáková, PhD., PhDr. Mária Šimková

ISBN 978-80-970561-3-1

EAN 9788097056131

K německým přejímkám v češtině doby střední¹

Kateřina Rysová

Oddělení vývoje jazyka
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha

Zaměříme se na slova s původem v němčině, která byla přejata do češtiny a již byla (alespoň do určité míry) začleněna do českého jazykového systému jako součást domácí středněčeské slovní zásoby. Jejich hlásková podoba je ale ne vždy ustálena, řada z nich kolísá mezi několika variantami. Pozornost bude zaměřena na slova s dvojhláskou *aj/ej* (*glajt/glejt*), a to zejména na jejich stav v období střední češtiny (1500 – 1780).

V *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* najdeme několik desítek od původu německých slov, jejichž podoba kolísá mezi variantou s *aj* a *ej*.

Příčinu tohoto kolísání můžeme u velkého množství případů hledat již v předávajícím jazyce. Ve střední horní němčině (1050 – 1350) totiž postupně začalo u diftongů docházet k hláskové změně. Výslovnost dvojhlásky *ei* se začala měnit a postupně se otvírala do *ai*. Pro ranou novou horní němčinu (1350 – 1650) už je více méně typická otevřená výslovnost, tedy *ai* (v grafické podobě se v dnešní němčině pro zachycení vyslovovaného *ai* používá zpravidla *ei*). Ne na celém území však k této změně došlo ve stejnou dobu a stejným způsobem.

Pro podobu slov s *aj/ej* v češtině tak může být rozhodující doba jejich převzetí, ale také geografická oblast, ze které dané slovo přišlo².

Mnoho německých výpůjček kolísajících mezi podobou s *aj/ej* má však tak rozrůzněnou podobu, že je těžké spolehlivě určit, jak bylo slovo přejato. Některá slova mohla být navíc přejata i vícekrát (z různých jazykových oblastí nebo v různých obdobích).

Například slovo *cejch* se objevuje už ve staré češtině a v podstatě od začátku svého doložení také kolísá. První doklad (*cajch*; psáno *czaych*³) najdeme v KlarGlosA⁴ na konci 14. století. Podle S. Newerkly se jedná o přejímku ze střhn. *zeichen*. Vedle podoby *cajch* se ve staré češtině vyskytuje i *cejch*, ale také *cích*, *cých*, *céch*, *cech* (srov. J. Gebauer: *Slovník staročeský*). Dá se předpokládat, že z mluvené němčiny mohlo být slovo přejato s otevřeným diftongem, tedy jako *cajch*. Zároveň je ale možné, že kromě jeho předpokládané podoby výslovnostní zde hrála roli i podoba grafická (díky tzv. Leseaussprache) a objevila se

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1165 Česká slovní zásoba v období humanismu a baroka: vývojové aspekty.

² Vliv může mít ale také např. původ dvojhlásky, zde se však zabýváme jen tou částí slovní zásoby, u které v němčině změna *ei* > *ai* někdy proběhla.

³ Předpokládáme čtení *cajch*, ale není vyloučeno, že se tento zápis mohl číst i *cejch*.

⁴ Zkratky staročeských památek uvádíme v souladu se *Staročeským slovníkem*, zkratky středněčeských památek v souladu s *Lexikální databází humanistické a barokní češtiny*.

tak i varianta *cejch* (není to ale jediný možný způsob pro objasnění této podoby, srov. dále). Obecně lze ale předpokládat, že většina slov byla z němčiny přejata spíše v mluvené formě než v psané. Ostatní podoby pak mohly vzniknout zjednodušenou nebo zkomolenou výslovností, ale není vyloučeno ani působení nářečních vlivů. Ve střední češtině se už ale objevuje hlavně *cejch*. Zde si můžeme klást otázku, zda se do vývoje nepromítla i česká změna *aj* v *ej*.

Je zajímavé, že v češtině i v němčině ve vývoji hláskosloví někdy nacházíme velmi podobné tendence – v obou jazycích např. proběhla monoftongizace *ie* v dlouhé *í* i diftongizace dlouhého *í* v *ie*, resp. *ý* v *ej* (srov. Newerkla 2004: 24). V případě dvojhlásek *aj* a *ej* ale nacházíme tendence protikladné. Zatímco v němčině došlo k otevření *ei* na *ai*, v češtině se tautosylabické *aj* změnilo na *ej*.

Někdy se do podoby slova v češtině promítly i německé nářeční vlivy. Např. ve východostředobavorské (rakouské) části německého území proběhla monoftongizace *ei* v dlouhé *á*. Proto u některých českých slov nacházíme kromě kolísání mezi *ej/aj* ještě variantu s *á*. Např. slovo *štráf* bylo do češtiny přejato z bavorsko-rakouského *štráf* (v rané nové horní němčině *streif* – srov. Newerkla 2004: 343). V *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* zcela převažuje varianta *štráf*, jednou ale v databázi najdeme *štrejfy z tlusté ryby* (Zíbrt-Kuch). Obdobné kolísání – ale mezi *á* a *aj* – najdeme např. u slova *fišpán*. To bylo podle S. Newerkly přejato do staré češtiny z rané nové horní němčiny, ze slova *fischbein*. Už ve staré češtině se setkáme s kolísáním mezi *fišpán/fišpajn* (doloženy jsou i varianty s *-b-*). Stejná je i situace v češtině doby střední.

Při kolísání slov mezi *ej* a *aj* (jako např. u zmíněného *cejchu*) si můžeme klást otázku, zda se v podobě daného slova odrazila podoba výslovnostní (výslovnost *ej* nebo *aj*), nebo grafická (digraf *ei*), popř. do určité míry obě. Při kolísání mezi monoftongem *á* a podobami s dvojhláskou už vlivem grafické podoby na českou výslovnost můžeme argumentovat hůře – dva grafické znaky (*ei*) by se v češtině v těchto případech těžko četly jako monoftong (*á*). Zde je tedy pravděpodobnější, že slova byla přejata do češtiny víckrát, v různých podobách.

Nářeční rozkolísanost slova v němčině je častou příčinou rozkolísanosti přejatého slova v české slovní zásobě. Do češtiny se mohly některé výpůjčky dostávat jednak duplicitně v různých obdobích (a tedy v různém stadiu hláskového vývoje němčiny), jednak z různých nářečních oblastí (srov. hláskově odlišné výskyty téhož slova v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny*: *kurfürst* – *churfíšt*; *kupfrštyk* – *kupfrštych*, *pilír* – *filír*, *járgelt* – *jórkelt*, *strožok* – *štrozok*, *štrosok* aj.).

Podobně tedy i slova s *aj/ej/á* mohla být do češtiny převzata několikrát v různých obdobích a z různých jazykových oblastí. Jejich kolísání je tedy primárně zapříčiněno rozrůzněností v (mluvené) předávající němčině. Jak již bylo naznačeno, je třeba počítat ale i s vlivy, které na přejatá původně německá slova měla čeština (v našem případě změna *aj* v *ej*). Její možné působení však

předpokládáme spíše u slov, která byla v systému češtiny zakotvena pevně a dlouhodobě. Těžko lze podobu původem německých slov s *ej* beze zbytku vysvětlovat českou změnou diftongů. Rozrůzněnost podob těchto slov je značná, a jak jsme ukázali, nekolísají jenom mezi *aj* a *ej*, ale objevují se i v jiných formách. I v dnešní češtině někdy tato slova, resp. slovní základy (pokud se v ní udržely), nacházíme rozrůzněná – srov. např. dnešní *cejch* a *vycajchnovat se*.

Literatura

- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*. Díl 1, A-J. Praha: Česká grafická akciová společnost Unie 1903. 674 s.
- GEBAUER, Jan: *Slovník staročeský*. Díl 2, K-N. Praha: Česká grafická akciová společnost Unie 1916. 632 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (red.): *Staročeský slovník. Úv. stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia 1968. 130 s.
- NEJEDLÝ, Petr et al.: *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. [2010-10-17]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Praha. WWW: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.
- NĚMEC, Igor: *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia 1968. 192 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Lang 2004. 780 s.
- Vokabulář webový*, Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [online]. [2010-11-09]. Praha 2006–2009. WWW: <<http://gebauer.ujc.cas.cz/default.aspx>>.
- SCHMIDT, Wilhelm: *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium*. Stuttgart: Hirzel 2004. 489 s.